

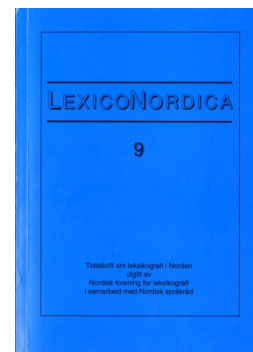
LexicoNordica

Titel: Behandling av rettskrivingsvariasjon i norske ordbøker og ordlister

Forfatter: Lars S. Vikør

Kilde: LexicoNordica 9, 2002, s. 119-130

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Lars S. Vikør

Behandling av rettskrivingsvariasjon i norske ordbøker og ordlister

Spelling codification is a governmental responsibility in Norway, allocated to the Norwegian Language Council. The policy of rapprochement between the two official writing standards of Norwegian, *Bokmål* and *Nynorsk*, has led to several spelling reforms and an extensive body of optional forms. Partly these forms are considered equal, partly they are grouped in two levels, a *main form* (or more) to be used in school textbooks and public service, and an optional *secondary form* (or more) which may be used by pupils in schools and private persons generally. This optionality applies to both the spelling of single words and whole morphological categories, for instance in the choice between two or three genders in Bokmål and the infinitive suffix in Nynorsk, which may be *-a* or *-e*. The most important tool for the implementation of this official codification is word lists, produced by private publishers, but needing governmental approval (given by the Language Council) to be allowed in the school system. These lists shall in principle contain all optional forms. But many of these optional forms are rarely used in writing, while forms that are not allowed in the official spelling, may have been accepted as standard forms by many users. The article discusses the treatment of this optionality in three main dictionary types: spelling lists, monolingual definition dictionaries, and bilingual dictionaries.

I Noreg er normering som kjent ei sak for Norsk språkråd, som er svært aktivt på feltet. Denne offentlege normeringa som Språkrådet står for, gjeld det som på norsk heiter *rettskriving*. Dette ordet har ei vidare tyding hos oss enn i mange andre språk, der *rettskriving*, *ortografi*, *spelling* osv. går på det grafiske, bruken av bokstavar i attgjevinga av språklydar og ord. I Noreg regulerer rettskrivinga også valet mellom lydformer å basere rettskrivinga på, og bøyingsmønster, medrekna plassering av enkeltord i kjønn og bøyingsklasser. Såleis kan ein seie at når norsk bokmål både kan ha formene *melk – melka*, *melk – melken* og *mjølk – mjølka*, blir det definert som eit rettskrivingsspørsmål i norsk språkpolitisk terminologi, enda det jo strengt teke er eit spørsmål om å skrive ulike lyd- og bøyingsformer etter eitt felles sett rettskrivingsprinsipp. Eg skal her basere meg på dette utvida rettskrivingsbegrepet, som vi også kan finne igjen i alle fall i dansk (jf. drøfting i artiklane av Bergenholtz og Bøgelund og av Trap Jensen i dette nummeret av *LexicoNordica*).

Begrepa 'ordbøker' og 'ordlister' er litt vanskelege å skilje frå kvarandre. Men i norsk samanheng er det vanleg å bruke *ordliste* om *mindre rettskrivingsordbøker som i hovudsak inneheld rettskrivings- og bøyingsopplysningar utan definisjonar og andre funksjonsopplysningar*. Eg skal først gi ei kort historisk oversikt over kva rolle ordbøker og ordlister har spela i norsk rettskrivingsnormering, og så skal eg ta for meg ein del ordlister og ordbøker som blir nytta i dag og gi eit inntrykk av korleis den norske rettskrivingsvariasjonen blir behandla der. Eg behandlar både bokmål og nynorsk. Først ser eg globalt på dei einspråklege ordlistene og allmennordbøkene som har rettskrivingsnormering som ei eksplisitt oppgåve, deretter går eg inn på nokre få tospråklege ordbøker for å vise korleis problema blir behandla der. Fagordbøker går eg ikkje inn på i denne artikkelen; dei har eit anna fokus enn rettskrivingsnormering.

Kort historikk

At rettskrivingsnormering til sjuande og sist er eit statleg ansvar, er nedfelt langt tilbake i norsk normeringshistorie, heilt tilbake til unionen med Danmark. Det var det danske undervisningsdepartementet som i 1775 bestemte at rettskrivinga i danske (og dermed også norske) skolar skulle byggje på stavemåten i Ove Mallings *Store og gode Handlinger*. I det semiuavhengige Noreg etter 1814 hadde Kyrkje- og undervisningsdepartementet i Christiania denne myndigheita. I første omgang vart den brukt til å handheve status quo: I 1837 nekta departementet å godkjenne Mauritz Hansens grammatikk til skolebruk fordi han der hadde gjennomført ein del nye rettskrivingsformer, såkalla ortofone, og han måtte gå tilbake til den konvensjonelle rettskrivinga i neste utgåve. I 1862 godtok departementet for første gong forandringar i rettskrivinga av dansk i Noreg, nemleg visse forenklingar i vokalnoteringa og nasjonaliseringar i fremmendord (altså ortografiske endringar i snever tyding).

Det var departementet som bestemte korleis rettskrivinga skulle vere, men sjølv implementeringa skjedde gjennom ordlister for skolen. Dei vart laga og utgitt av private, helst skolefolk. Rektor Jonathan Aars var den mest prominente; frå 1860-åra gav han ut ei rettskrivingsordliste i mange utgåver, og kvar utgåve vart godkjend av departementet. Han gjennomførte da visse detaljendringar som vart gyldige i og med departementets godkjenning; det viktigaste var å tillate små forbokstavar i substantiv, som han gjorde i 1875.

Større endringar vart gjennomførte av departementet sjølv etter førebuing av sakkunnige rettskrivingskomitear. Men det skjedde først på 1900-talet. Nynorsken fekk si første offisielle (statlege) rettskriving i 1901 (med tillegg av nokre valfrie former i 1910). Innanfor det som no vart kalla norsk "riksmål" (mellomstadiet mellom "dansk-norsk" og moderne "bokmål") skjedde den grunnleggjande fornorskinga ved ei offisiell reform i 1907, som opna for ein god del valfriheit. Deretter kom den første store reforma av begge målformene samtidig i 1917, med ei drastisk utvida valfriheit i begge. Da hadde det store samnorsk-prosjektet, ei gradvis samansmelting av målformene, blitt offisiell politikk, og det var ikkje mogleg utan stor valfriheit mellom konkurrerande former. Denne reforma vart teken opp i Stortinget og så vidt godkjend der.

I 1938 kom ei ny rettskriving for begge målformene som dreiv tilnærminga eit langt steg lenger, og den vart òg vedteken av Stortinget. For kvar reform gav private forlag ut rettskrivingsordlister der dei offisielle vedtaka vart lagde til grunn; dei måtte kontrollerast og godkjennast av eit utval nedsett av departementet før dei kunne brukast. Dette var god butikk, og derfor har vi ganske mange slike ordlister på ulike forlag, og i mange ulike utgåver. Men spenninga mellom den liberale statlege normeringa og lærebokforlaga viste seg ganske fort; forlaga ønskte seg stramme og eintydige normer. Det gjorde eigentleg også staten; meininga med 1938-reforma hadde eigentleg vore å redusere talet på valfrie former – samtidig som tilnærminga skulle førast vidare. Men desse målsetjingane viste seg å vere for vanskelege å kombinere; derfor vart det stadig mykje valfriheit.

Etter 1938 vart forlaga og staten einige om at ein skulle gradere valfriheita: Eit utval av dei valfrie formene skulle gjerast til *hovudformer*, og dei skulle vere obligatoriske i lærebøker for skolen. Dei andre alternative formene skulle vere tillatne for elevar og sjølv sagt for andre private språkbrukarar, altså ikkje reknast som feil. Desse *sideformene* vart markerte med tynn skrift og sette i hakeparentes eller klammer, og derfor ofte kalla "klammeformer", mens hovudformene stod med feit skrift som oppslagsformer. Døme på oppføringar (nynorsk):

lengt

lenkje [lenke]

leppe el. **lippe**

Dette betyr at *lengt* 'lengsel' er einaste moglege form, *lenkje* er hovudform mens *lenke* er sideform, og *leppe* og *lippe* er to jamstilte

hovudformer som kan brukast fritt overalt. Vi har mange eksempel på alle desse konstellasjonane i rettskrivingane for bokmål og nynorsk.

Dette systemet vart utbygd enda meir med ei ny stor reform i 1959. Den var utarbeidd av Norsk språknemnd (oppretta i 1952) på oppdrag frå departementet, og seinare vedteken i Stortinget. Hovudelementet var hovudformene, som til saman danna den såkalla *læreboknormalen*. Denne normalen fekk ein offisielt bindande status både i lærebøker for skolen og i statleg språkbruk. Derimot var sideformene tillatne for elevar, og andre var frie til å skrive som dei ville, i alle fall i forhold til staten. Men det foregjeikk mykje privat normering i regi av den språkkonservative opposisjonsrørsla rundt Riksmålsforbundet, som leidde ein hard motstand mot den offisielle tilnæringspolitikken. Det hadde også ei eiga ordliste som vart utarbeidd og seinare fleire gonger omarbeidd og revidert av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, eit privat normeringsorgan som miljøet rundt Riksmålsforbundet oppretta i 1953. Den normalen dei fremma, går under namnet "riksmål". (Dette ordet betyr altså to ting: den offisielle målforma som no heiter "bokmål" fram til 1929 (da Stortinget omdøypte målforma til "bokmål"), og ein privat og tradisjonalistisk "motnormal" etter krigen.)

Det har skjedd mykje på rettskrivingsfronten seinare. I 1981 godtok Stortinget etter råd frå Norsk språkråd (etterfølgjaren til Norsk språknemnd, oppretta 1972) å ta opp mange tidlegare utestengde tradisjonsformer i bokmålet (riksmålsformer), slik at det offisielle bokmålet nærma seg det tradisjonelle riksmålet. Akademiet har til gjengjeld teke opp nokre nyare bokmålsformer i riksmålet, men det er enno ikkje fullt samsvar mellom dei to. Den grunnleggjande strukturen med hovudformer og sideformer har stått ved lag heilt til no. Men sidan 1996 har Språkrådet arbeidd med ei omlegging til ein ny struktur, for bokmål utan skiljet læreboknormal – sideformer, og med mindre valfriheit. Mange lite brukte former som no er ein del av den offisielle normalen, vil bli tekne bort. Men likevel vil mange valfrie former framleis finnast også i framtida. Eg skal ikkje gå meir inn på dette no, men ta utgangspunkt i situasjonen i dei to målformene på nittitalet, og sjå korleis valfriheita blir framstilt i ulike ordliste- og ordbokssjangrar.

Ordlister

Dei offisielle ordlistene, dvs. ordlister som er godkjende av Språkrådet til bruk i skolen, er pålagde å framstille heile rettskrivinga, altså alle valfrie former. Prinsippet er, som før sagt og vist, at hovudformer står i halvfeit, sideformer med vanleg skrift i hakeparentes. Der formene er

valfrie, skal dei stå på kvar sin plass i alfabetet, anten med tilvising frå den eine til den andre, eller med fulle opplysningar begge stader. Sideformer blir førte opp på alfabetisk plass i hakeparentes med tilvising til hovudforma.

Noreg har ei stor mengd rettskrivingsordlister, mest for bokmål, men fleire òg for nynorsk. For denne artikkelen har eg sett mest på tre ordlister for kvar målform. Det er desse:

Bokmål:

Dag Gundersen: *Skoleordliste for den videregående skolen. Bokmål.* Gyldendal Norsk Forlag 1995

Lars Anders Kulbrandstad og Einar Lundebj: *Bokmålsordliste for den videregående skolen.* Norsk undervisningsforlag 1989

Boye Wangensteen: *Bokmålsordlista. Rettskrivningsordliste for skole, hjem og kontor.* Universitetsforlaget 1992

Nynorsk:

Alf Hellevik: *Nynorsk ordliste. Større utgåve.* Det Norske Samlaget 1993

Lars Anders Kulbrandstad, Olav Veka og Bjarne Øygarden: *Nynorskordliste for den videregående skolen.* Norsk Undervisningsforlag 1996

Marit Hovdenak: *Nynorskordlista. Rettskrivningsordliste for skole, heim og kontor.* Det Norske Samlaget 1996

I begge målformer er det slik at mykje av valfriheita er gjennomgåande; dei gjeld altså heile kategoriar av ord og ikkje berre enkeltord. Typeeksempelet på dette er substantiv i *hokjønn (femininum)*. Dette eksempelet kan også vise at slik valfriheit fungerer ganske ulikt i dei to målformene.

I *bokmål* kan hokjønnsord i bestemt form eintal ende på *-a* (spesiell for hokjønn) eller *-en* (felles med hankjønn; da snakkar vi gjerne om "felleskjønn"). Det kan altså heite *boka* eller *boken*. Formene på *-a* er dialektnære og nynorskneære, dei på *-en* er tradisjonelle med røter i dansk. Men denne valfriheita er i dominerande grad knytt til enkeltordet, slik at ein i substantiv av hokjønn i prinsippet kan velje for kvart ord om ein vil ha *-a* eller *-en*. Eksempel på ord med valfri hokjønnsbøying er *bok*, *gate*, *regjering*, *tid*. Da kan ein godt skrive *boka* og *gata*, og samtidig *regjeringen* og *tiden*, om ein vil. I praksis får ofte konkrete og kvardagslege ord *-a* og formelle og abstrakte ord *-en*; endingane fungerer altså som stilistiske markørar. Men grensene for kva

som kan kombinerast er heilt individuelle. Ordlistene markerer derfor valfrieheita pr. ord: **bok** -a/-en, **gate** -a/-en, **regjering** -a/ -en, **tid** -a/-en.

Når sisteledd eller bøyingsendingar er valfrie på denne måten, skal dei stå alfabetisk i ordoppslaga. Alfabetet blir altså rekna som det einaste heilt nøytrale ordningsprinsippet i ordbøker og ordlister, men no er det slik at i bokmålet har tilnæringsformene ein tendens til å ha endinga *-a* mens dei tradisjonelle har *-e*, slik som dansk. Det dreiar seg særleg om tre sentrale kategoriar, nemleg: 1) dei hokjønnsorda eg alt har omtala, 2) nøytrum fleirtal bestemt form, der valet står mellom den ”radikale” endinga *-a* og den tradisjonelle *-ene* (*husa* – *husene*), og 3) preteritum og perfektum partisipp av den mest ekspansive klassa av svake verb, der den ”radikale” endinga også er *-a*, den tradisjonelle endinga *-et*: *kasta* vs. *kastet*. Formene på *-a* må da naturleg nok stå først: **kaste** -a/-et.

I *nynorsk* er praksisen til dels annleis. Nynorsk er normert og regulert meir systematisk enn bokmål, slik at valfrieheita gjeld for heile bøyingskategoriar med krav til *konsekvens* innanfor kvar kategori. Hokjønn eintal bestemt form og nøytrum fleirtal bestemt form endar i nynorsk *læreboknormal* på *-a* og berre det: *den boka*, *den gata*, *dei husa*. Men ei eldre ending *-i* er tillaten som *sideform* i sterke hokjønnsord og i nøytrum fleirtal, altså *den boki* og *dei husi* (men berre *gata*, sidan dette ordet er eit svakt hokjønnsord). Det gir grunnlag for denne oppføringa: **bok** -a [-i].

Men i nynorsk er det altså tradisjon og aksept for eit krav om konsekvens: Ein må gjere eit val og skrive anten *-a* eller *-i* over heile lina: *boka*, *regjeringa*, *tida*, *husa*, eller *boki*, *regjeringi*, *tidi*, *husi*. Ein kan ikkje blande former frå dei to rekkjene og skifte frå den eine forma til den andre. Med slik systematikk i normalen kan ein sløyfe sideformene i ordboksdelen, og berre ta med i forordet ei opplysning om sideformene på *-i* og vise dei ved nokre eksempel. Ein skriv altså i sjølv lista berre: **bok** -a, **regjering** -a, **tid** -a – og så kan lesarar som ønskjer å bruke ”i-mål” lese i forordet at alle slike ord automatisk kan få *-i* i staden for *-a* i bestemt form når ein skriv i samanhengar der sideformer er tillatne.

Også annan kategorivalfrieheit blir markert slik i nynorsk. Det gjeld såleis adjektiv- og adverbendinga *-leg* som har sideforma *-lig* (*tidleg* [*tidlig*]) – ordlistene skriv da **tidleg** og forklarar i forordet at alle ord på *-leg* kan ha sideformer på *-lig*. Viktigast av alt er infinitiv av verb – fordi dette er gjennomgåande oppslagsformer. Den kan i nynorsk ende på både *-a* og *-e* som jamstilte hovudformer: *å vera* eller *å vere*. Her vel alle ordlistene den eine endinga, mest vanleg *-e* (det gjeld alle dei tre vi har plukka ut som materiale her) og bruker den i alle oppslagsformene;

berre forordet opplyser om den parallelle forma på *-a*. Derimot blir ein annan valfriheit i det nynorske verbsystemet, nemleg supinum på *-e* eller *-i* i sterke verb: *har vore* eller *har vori*, markert særskilt ved alle sterke verb under a verbo-bøyinga: *vore* el *-i* osv. Dette er etter direktiv frå Språknemnda og no Språkrådet, enda det er vanskeleg å sjå nokon rasjonell grunn til det.

Ein spesiell type valfriheit i norsk er den såkalla *kløyvde infinitiven*, som er tillaten sideform i begge målformene, men som i bokmål riktignok nesten aldri blir brukt. Kløyvd infinitiv vil seie at infinitivendinga normalt er *-e*, men *-a* i ei mindre gruppe frekvente verb som i gammalnorsk hadde kort rotstaving, slik at endinga fekk eit sterkare bitrykk enn i andre ord og den opphavlege vokalkvaliteten heldt seg. Derfor fekk vi *lesa, sova, laga, vita* osv., men *kaste, skrive, hoppe, springe* osv. Dette systemet har hatt vid utbreiing i talemålet på Austlandet og i Trøndelag, deriblant også det folkelege språket i Oslo, og derfor kom det inn i bokmål i 1938 som eit ledd i tilnærminga til nynorsk og til dialektane. Men det har altså reelt sett aldri komme i bruk. I nynorsk, derimot, kom dette trekket inn langt tidlegare og fekk også litterær hevd og tradisjon, som ein variant ved sida av den gjennomførte bruken av anten *-a* eller *-e*, som reflekterer talemålet i ulike delar av Vestlandet.

Her har ordlistene tre ulike måtar å markere denne valfriheita på. Bokmålsordlistene har som oftast berre ei kort opplysning i forordet om at systemet finst som sideform med nokre eksempel (slik hos Gundersen og Kulbrandstad/Lundeby), ofte ikkje ein gong det. I nynorskordlistene er det vanlege anten at dei verba som har *-a* ved kløyvd infinitiv får sperra skrift i lista – ein måte som var i bruk tidlegare – eller ordlista får ei særskild liste over desse verba, slik at ein ikkje treng markere dei i det heile i hovudlista. Det er det vanlegaste no; alle dei tre nynorskordlistene i utvalet vårt har det, og likeeins Wangensteens *Bokmålsordlista*.

Det finst døme på at jamvel dei ordlistene som prinsipielt skal gjere greie for alt, vil kunne skjule visse kategoriar valfriheit som blir opplevde som perifere i bruken. Meir indirekte normering finn vi i samansetningsrekkjer der førsteleddet har valfrie former. Der kan ordlistene ha ulike praksisar: Nokre fører opp alle rekkjene dobbelt under begge førsteledda, som *fram- – frem-, laus- – løs-, selv- – sjøl-* i bokmål; det gjeld såleis Wangenstein. Andre normerer indirekte ved å nøye seg med å føre opp rekkjene under den eine forma med tilvising frå den andre. Da kan ein igjen følgje to prinsipp, nemleg eit (indirekte) *normerande*, der ein prioriterer f.eks. den mest brukte forma eller tilnærmingforma, eller eit *mekanisk*, der ein prioriterer den forma som

står først i alfabetet. Gundersen og Kulbrandstad/ Lundeby har valt ein subtil mellomveg: Dei fører opp rekkjene heilt parallelt når det gjeld stavings- og bøyingsopplysningar, men ved ein god del ord gir dei opp forklaring eller brukseksempel, og da blir den ofte berre ført opp under den eine forma med tilvising frå den andre. Døme (frå Kulbrandstad/Lundeby):

selvkost -et el. **sjøl**- (den pris en vare har kostet selger)

sjølkost -et el. **selv**- s.d.

Større einspråklege ordbøker

Går vi frå rettskrivingsordlistene til dei større ordbøkene, må vi først nemne *Tanums store rettskrivningsordbok* for bokmål, som altså berre omfattar rettskriving og bøyning, men som inneheld 300.000 ord, bl.a. ei enorm mengd samansetningar – og som altså bruker nemninga *ordbok* (eigentleg ei ordliste etter definisjonen, men det er ho for stor til å kallast). Den inneheld absolutt alle valfrie former, medrekna kløyvd infinitiv. Men det er eit pussig unntak: Ord på *-het* har i bokmål jamstilt form på *-a* og *-en* i bestemt form eintal: *kjærligheten/kjærligheta*, *stoltheten/stoltheta* osv. I ”Tanum”, som vi vanlegvis kallar boka, står desse formene berre med *-en*, mens valfriheita med former på *-a* berre står i innleiinga. Det er merkeleg også fordi dei fleste andre offisielle bokmålsordlister og -ordbøker markerer denne valfriheita for kvart ord.

Går vi til dei viktigaste norske definisjonsordbøkene, *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*, så finn vi der ei uttømmende behandling av rettskrivingsvariasjonen. Der opererer dei med bøyingskodar for dei regelmessige bøyingsmønstra, som da blir eksemplifiserte ved alle tillatne former på innsida av permen – og ved avvik frå desse hovudmønstra i enkeltord blir fullt ut markerte ved dei enkelte oppslagsorda. I bokmål blir også riksmålsformer som ikkje er offisielt tillatne, markerte med oppslagsform i parentes og tilvising til dei offisielle formene: ”**syv** se *sju*” osv.

Det finst ei tredje eittbands definisjonsordbok for bokmål, den blir laga av Tor Guttu på vegner av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, som altså er eit privat normeringsorgan for riksmålet. Den finst i ulike utgåver med ulike titlar frå utgåve til utgåve, for tida er det *Norsk ordbok med 1000 illustrasjoner*. Guttu tek med dei mest

tradisjonelle formene i offisielt bokmål, og så legg han til riksmålsformer som ikkje er offisielle med eit lite merke, ein trekant. Det er altså eit personleg utval av det han meiner er dei mest brukte formene i bokmål pluss alle formene i riksmål (jf. Vannebo 1995, ei melding av ei tidlegare utgåve under tittelen *Norsk illustrert ordbok*).

I parentes kan eg nemne korleis vi gjer det i ei rein dokumentasjonsordbok som *Norsk Ordbok*. Dette er eit verk som dekkjer nynorsken og dei tradisjonelle norske dialektane, og som no snart fullfører det fjerde av tolv planlagde band. Der baserer vi oss på rettskrivinga frå 1938, fordi dei første hefta av verket kom ut mens den var gyldig. Men nyare offisielle former tek vi også med i oppslagsord-feltet. Andre avvikande former vi finn i materialet vårt tek vi med med merkelappen ”i skr[ift] òg” eller ”e[ldre] skr[ift] òg”, eventuelt med kjeldemarkering. Her er vi altså strengt deskriptive og så uttømmende som kjeldene våre tillèt oss å vere. Problemet er sjølvsagt at det første bandet reflekterer tilstanden på 1950- og 60-talet, men det siste er planlagt å komme i 2014. I den nynorske språkdatabasen som skal innehalde alt det materialet ordboka byggjer på, medrekna stadig oppdaterte nyare ordbøker, vil likevel denne mangelen bli utbetra.

Tospråklege ordbøker

Eit uttømmende oversyn over korleis tospråklege ordbøker behandlar valfriheita i norsk, er det ikkje plass til her. Eg har valt ut tre større ordbøker som døme, og vil illustrere praksisen deira ved å ta ut nokre ord med ulike typar valfriheit frå bokstaven V. Ordbøkene har det til felles at alle har fått ordboksprisen til Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, ein pris som blir delt ut kvart år sidan 1997. Dei tre første som fekk prisen, var Herbert Svenkerud: *Engelsk-norsk ordbok* (Cappelen 1988, 160.000 oppslagsord, HS), Manu Amarloui: *Norsk-persisk ordbok* (Universitetsforlaget 1992, 40.000 oppslagord, MA), og Tom Hustad: *Stor norsk-tysk ordbok* (2. utg.) (Universitetsforlaget, 65.000 oppslagsord, TH).

Desse ordbøkene omfattar berre bokmål, og det gjeld dei aller fleste tospråklege ordbøker; det finst berre nokre ganske få som gjeld nynorsk eller omfattar begge målformene (Vikør 2000; for internordiske ordbøker sjå òg Hovdenak 2001). Her avgrensar eg meg til dei, sidan det er snakk om ei tilfeldig stikkprøve for å illustrere visse tendensar.

To av ordbøkene går frå norsk, den tredje til norsk. Dette er ikkje uviktig, for retninga kan disponere for ein bestemt politikk. Det er vanleg leksikografisk praksis å leggje meir vekt på formelle

opplysningar om oppslagsorda, altså om kjeldespråket, enn om ekvivalentar i målspåket/metaspåket. Det kan ein ha i minnet når ein ser på oppstillingane nedanfor. Sjølve registreringa av formene er naturleg nok lettare i ordbøkene frå norsk, der eg berre har skumma oppslagsformene på V. I HS har eg sett på dei tilsvarande engelske orda for å sjå kva slags norske former som er brukte som ekvivalentar. Når valfrie former er sette i parentes med ei pil, tyder det at denne forma er ført opp som oppslagsord på alfabetisk plass med tilvising til den andre forma, der sjølve ordartikkelen står.

TABELL 1

Off. bokmål	HS	MA	TH
vaier – wire	vaier	vaier	vaier (wire ->)
vakne – våkne	våkne	våkne	våkne (vakne ->)
vann – vatn	vann	vann	vann (vatn ->)
veg – vei	vei	vei (veg ->)	vei (veg ->)
vege – veie	veie	veie	veie
veik – vek	veik	vek	veik (vek ->)
vekt -a - -en	vekt -en	vekten	vekta -a/-en
vellykka – vellykket	vellykket	vellykket	vellykket
veps [kvefs]	veps	veps / hveps	veps
verd – verden	verden	verden	verden (verd ->)
verge – verje	verge	verge	verge (verje ->)
vesta- - vesten-	vesta-	vesta- / vesten-	vesta- (vesten- ->)
vettig – vettug	vettig	vettig (vettug ->)	
vinne: vant [vann]	vant	vant	
vitenskap – vitskap	vitenskap	vitenskap	vitenskap (vitskap ->)
vogge – vugge: -a - -en	vogge	vugge (vogge ->)	vugge (vogge ->)

Desse eksempla gir truleg eit ganske representativt bilete av den politikken norske tospråklege ordbøker fører når det gjeld rettskrivingsvariasjon. HS og MA fører stort sett opp éi form, for det meste den tradisjonelle. Stort sett er dette i samsvar med vanleg skriftspråksbruk i bokmål. Vi finn eit par avvik: HS skriv *veik*, MA *vek*, men HS er nok her i samsvar med det vanlege (synonymet *svak* er eigentlege det vanlegaste i bokmål, mens *veik* har ein "folkeleg" tone og *vek* er

alderdommeleg og svært lite brukt). Forma *hveps*, som MA fører opp som alternativ, er ikkje med i offisiell rettskriving og er òg lite brukt i praksis; den vanlege forma er *veps*. Forleddet *vesta-* (*vestavind* osv.) er vanleg, men det gjeld òg *vesten-* (*vestenfor* osv.). Endeleg er *vogge* og *vugge* begge ganske vanlege i bruk, og da slik at det i bestemt form heiter *vuggen* (tradisjonell form), men *vogga* (radikal form). Interessant er det at begge har *vaier* i staden for den engelske stavemåten *wire*, som nok ikkje er så uvanleg i språkbruken.

TH gir derimot nokså fullstendige opplysningar om kva som er tillate i normalen ved å føre opp mindre brukte former på alfabetisk plass med tilvising til dei meir brukte. Han graderer likevel slik at former ein i praksis aldri ser, blir utelatne sjølv om dei er formelt tillatne (verbforma *vege* for *veie*, preteritumsforma *vann* for *vant*). Også ein del av dei formene han gir opp, er rett nok i praksis knapt eksisterande i bokmål (derimot vanlege i nynorsk), som *vakne*, *verd*, *verje*, *vitskap*. Derimot er *veg*, *vettug*, og altså *vogge* ikkje så uvanlege, heller ikkje *vellykka*, som han ikkje har med – så han kunne ha gradert litt meir. Men dette er eit spørsmål om reint skjønn, for vi har enno ingen velutvikla reiskapar til registrering av slik formbruk i bokmål på nokolunde representativ basis. Vurderingane ovanfor er såleis baserte på livslang erfaring som meir eller mindre dagleg lesar av tekster på bokmål, og slik erfaring har jo sine feilkjelder. Utbygginga av eit stort og systematisk oppbygd søkbart tekstkorpus – for begge målformene – er eit stort ønskemål.

Oppsummering og konklusjon

Skiljet normativ/preskriptiv – deskriptiv er problematisk i Noreg, men eigentleg er problemet generelt: språk er normer, og ei ordbok beskriv normer, ikkje berre språkbruk. I Noreg er det slik at dei offisielle ordlistene, *Tanums store rettskrivingsordbok* og dei to store eittbandsordbøkene beskriv og formidlar normer som ordboksredaktørane sjølve ikkje formar ut og heller ikkje alltid er einige i, men som stammar frå det offisielle språkbyråkratiet (i dag Norsk språkråd). I andre tilfelle, særleg dei tospråklege ordbøkene, som er reint private føretak, bestemmer ordboksredaktøren normene sjølv, men baserer seg på ei oppfatning av kva som er vanleg og nøytral språkbruk. Eventuelt kompromissar han (det er vanlegvis ein ”han”) mellom dei to framgangsmåtane, som Hustad gjer. Det er altså ein glideskala mellom offisiell og privat normering. Og det er ein glideskala mellom deskriptivitet og normativitet i ordbøker.

Litteratur

- Hovdenak, Marit 2001: Bokmål og nynorsk som kjelde- og målspråk i internordiske ordbøker. I: *LexicoNordica* 8, 93–110.
- Vannebo, Kjell Ivar 1995: [Melding av:] Tor Guttu (red.): Norsk illustrert ordbok. Moderat bokmål og riksmål. I: *LexicoNordica* 2, 303–310.
- Vikør, Lars S. 2000: NFFs ordbokspris og ordbokslandskapet i Noreg. I: *Prosa* 6:1, 44–48.